

ARCHIWALIA I ARCHIWUM W MUZEUM PAŃSTWOWYM – STAN OBECNY I POTRZEBY.

O muzeach państwowych.

W Polsce mamy obecnie ponad 900 muzeów¹. Ich organizatorem, oprócz Państwa reprezentowanego przez władze centralne, są także władze samorządowe różnego szczebla, kościoły (w tym również zakony), wyższe uczelnie, instytuty naukowe, stowarzyszenia, zakłady pracy, osoby prawne i fizyczne, a nawet jednostki organizacyjne nie posiadające osobowości prawnej.

Do największych i najważniejszych należą muzea państwowe. Obecnie jest ich szesnaście². Reprezentują one różne typy muzeów: artystyczne, historyczne, archeologiczne, etnograficzne, techniczno-naukowe, gospodarcze i przyrodnicze³. Są to placówki wiodące w muzealnictwie polskim. Wytaczają one standardy funkcjonowania tego typu instytucji w Polsce.

Muzea te, oprócz bogatych z reguły kolekcji muzealiów, gromadzą i przechowują także zbiory biblioteczne (w bibliotekach muzealnych) i archiwalia - zarówno własne⁴ jak i obce (niestety nierzadko poza archiwami zakładowymi).

Regulacje prawne – zarys.

Miejsce archiwaliów i archiwów w muzeach ujmują ramy prawne nakreślone w ustawie o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach z 14 lipca z 1983 roku, która najwięcej uwagi poświęca muzeom państwowym i samorządu terytorialnego. Wprost mówi jednak tylko o archiwaliach i archiwach w muzeach państwowych⁵.

Muzea te w zakresie posiadanego zasobu archiwalnego:
-są w niej podporządkowane stosownym zapisom⁶,

¹ Według danych Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków.

² Zamek Królewski w Warszawie, Muzeum Narodowe w Warszawie, Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa w Warszawie, Muzeum Narodowe w Poznaniu, Muzeum Narodowe w Krakowie, Zamek Królewski na Wawelu w Krakowie, Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce, Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu, Państwowe Muzeum na Majdanku w Lublinie, Państwowe Muzeum Stutthof w Sztutowie, Muzeum Zamkowe w Malborku, Centralne Muzeum Morskie w Gdańsku, Muzeum Łazienki Królewskie w Warszawie, Muzeum Pałac w Wilanowie, Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie.

³ Podział wg: Z. jun Żygulski, *Muzea na świecie. Wstęp do muzealnictwa*, Warszawa 1982

⁴ Powstałe w wyniku działalności muzeum.

⁵ Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, Dz.U. 2006 nr 97 poz. 673, rozdz. 3, art.22, ust. 2, pkt.2 i w art.39, ust.1

⁶ Zob. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym..., art.39, ust.2

- prowadzą działalność archiwalną w zakresie państwowego zasobu archiwalnego⁷,
- gromadząc i przechowując materiały archiwalne, pełnią funkcję jednostek państwowej sieci, archiwalnej w zakresie tych materiałów⁸,
- mają określone prawa i obowiązki związane z gromadzeniem, ewidencjonowaniem, przechowywaniem i zabezpieczaniem archiwaliów⁹,
- są zobowiązane do zakładania i prowadzenia archiwów zakładowych - dotyczy to także muzeów samorządu terytorialnego, a także (w innych muzeach samorządowych) jednostek organizacyjnych, w których powstają materiały archiwalne¹⁰,
- mają obowiązek przekazywania po 25 latach od daty wytworzenia zgromadzonych materiałów archiwalnych do właściwych archiwów państwowych¹¹.

Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach ze swej natury zawiera zasady dość ogólne i wiele bardzo ważnych kwestii pozostawia nierozstrzygniętych. W praktyce ich szczegółowe regulacje można znaleźć dopiero w muzealnych aktach normatywnych¹². Są one określane arbitralnymi decyzjami poszczególnych władz muzealnych i bywa, że niektóre z nich niestety kolidują z prawem archiwalnym.

Archiwalia i archiwa w muzeach oraz ich zróżnicowany status.

Archiwalia w muzeach były gromadzone „od zawsze”. „Od zawsze” archiwalia w muzeach są także w nich przechowywane, mimo obowiązku jaki nakłada na nie Ustawa z 1983 roku. Dotyczy to zarówno archiwaliów pochodzenia własnego jak i obcego.

Archiwalia własne związane z działalnością statutową, łączą się bezpośrednio z dziejami konkretnych muzeów i ich specyfiką zbiorów. Są one szczególnie ważne, ponieważ odzwierciedlają odrębność i niepowtarzalność każdego z muzeów. Najważniejszą i ilościowo największą jej część stanowią materiały archiwalne dokumentujące działalność merytoryczną, konserwatorską i wystawienniczą poszczególnych muzeów. Występują one najczęściej w postaci aktowej, ale także fotograficznej, filmowej, fonograficznej oraz coraz częściej elektronicznej.

Archiwalia obce w muzeach pochodzą od bardzo różnych wytwórców. Związane są one najczęściej ze statutową działalnością określonego muzeum. Bywa jednak, że nie mają one bezpośrednio żadnego związku z muzeum i nierzadko są starsze niż samo muzeum. Materiały te są bardzo różnorodne pod względem treści i formy. Wśród nich można znaleźć

⁷ Ibidem art.22, ust.2, pkt.2

⁸ Pod tym względem stawia więc je na równi z archiwami państwowymi – zob. ibidem art.39, ust.1

⁹ Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym..., art.45

¹⁰ Ibidem, art. 33

¹¹ Zob. ibidem, art.34

¹² W statutach, regulaminach organizacyjnych, zarządzeniach.

spuścizny¹³, materiały ikonograficzne¹⁴, rodowe¹⁵ i kartograficzne¹⁶, materiały dokumentujące życie artystyczne¹⁷, kulturalne¹⁸ i społeczno-gospodarcze¹⁹, dokumentację naukowo-techniczną²⁰, a także efemerydy i zbiory wycinków prasowych.

Archiwa zakładowe, tzw. naukowe i inne (a właściwie muzea państwowe, w których one funkcjonują), skutecznie uchylają się od obowiązku przekazywania zgromadzonych archiwaliów do właściwych archiwów państwowych. Robią to w różny sposób.

Niektóre z nich w latach minionych zyskały status jednostek organizacyjnych z zasobem powierzonym²¹. Inne przechowują zasób historyczny na prawach stałego depozytu²². Jeszcze inne umieściły swoją historyczną część zasobu w innych niż archiwum zakładowe komórkach i traktują je jako muzealia (m.in. tak są ewidencjonowane). Pozostałe po prostu najczęściej ignorują ten nakaz mimo ponawianych zaleceń pokontrolnych właściwych archiwów państwowych.

Specyfika gromadzenia, przechowywania, opracowywania i udostępniania archiwaliów w muzeach.

W powszechnej praktyce muzeów państwowych, mimo funkcjonowania w nich archiwów zakładowych, archiwalia są gromadzone i przechowywane w bardzo różnych komórkach organizacyjnych. Dotyczy to zarówno archiwaliów pochodzenia własnego – w mniejszym stopniu, jak i obcego – w większym stopniu. Bywa nawet tak, że archiwalia własne muzeum rozdzielane są na zasadzie kompetencji według muzealnych kryteriów.

W muzeach państwowych powszechny jest fakt, że obok muzealnych archiwów zakładowych gromadzących i zabezpieczających przede wszystkim dokumentację typową, funkcjonują tak zwane archiwa naukowe lub inne prowadzone przez bardzo różne działy. Gromadzą i zabezpieczają one tylko archiwalia związane z ich specyficzną działalnością²³. Archiwa te z reguły podlegają bezpośrednio kustoszom określonych kolekcji muzealnych lub kierownikom poszczególnych działów. Gromadzą i przechowują oni swoje archiwalne zespoły (zbiory) zgodnie ze standardami muzealnymi i w wygodnym dla swoich potrzeb

¹³ Np. Muzeum Historyczne m. Krakowa przechowuje znaczącą kolekcję spuścizn i archiwów rodzinnych.

¹⁴ Np. w Muzeum Narodowym w Warszawie znajdują się wciąż rosnące zbiory ikonograficzne.

¹⁵ Np. Muzeum w Nieborowie i Arkadii posiada stosunkowo liczne radziwiłłiana.

¹⁶ Np. Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie przechowuje m.in. akta miasta Gniezna, w których znajdują się mapy, plany i rysunki architektoniczne.

¹⁷ Np. Muzeum Teatralne w Warszawie gromadzi dokumentację związaną z szeroko rozumianym życiem teatralnym.

¹⁸ Np. w Muzeum Szlachty Mazowieckiej w Ciechanowcu, w Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce.

¹⁹ Np. Centralne Muzeum Włókiennictwa w Łodzi przechowuje i gromadzi materiały dokumentujące tę dziedzinę przemysłu lekkiego w szerokim kontekście społecznym.

²⁰ Np. w Muzeum Techniki w Warszawie posiada znaczący zbiór dokumentacji naukowo-technicznej.

²¹ Np. w Zamku Królewskim w Warszawie, Państwowe Muzeum na Majdanku w Lublinie.

²² Np. archiwa największych muzeów łódzkich, które mają na to zgodę właściwego archiwum państwowego.

²³ Np. w Muzeum Narodowym w Krakowie w skład struktury organizacyjnej wchodzi m.in. Dział Starej Fotografii, Dział Pracownia Ikonografii Krakowa.

porządku²⁴. Niekiedy w istotny sposób różnią się one od zasad obowiązujących w archiwistyce. W ten sposób bardzo łatwo „wymykają się” one z nadzoru państwowej służby archiwalnej i pozostają jedynie w gestii dyrekcji muzeów²⁵. Przyczyną takiego stanu są rozmaite względy – historyczne, prawne, organizacyjne.

Niechęć muzealników do umieszczania archiwaliów obcych lub specyficznej dokumentacji własnej w muzealnym archiwum zakładowym bierze się między innymi z praktycznych potrzeb. Dokumentacja ta nierzadko jest integralnie związana z muzealiami lub w znakomity sposób je uzupełnia (na przykład dawne księgi inwentarzowe, dawne karty inwentarzowe, korespondencja dotycząca wystaw, dokumentacja konserwatorska, archeologiczna, ikonograficzna czy naukowo-techniczna). Oderwana od muzealiów traci w jakimś stopniu na znaczeniu i staje się po części „martwa”. Ważna jest również tak zwana „kompletność”. Ma to szczególnie duże znaczenie gdy chodzi o badania naukowe lub prace konserwatorskie. Nierzadko wraca się do nich po kilkudziesięcioletniej przerwie i wówczas wygodnie jest mieć ją pod ręką.

Działania związane z gromadzeniem i przechowywaniem archiwaliów w muzeach ograniczają lub niekiedy wręcz wykluczają podejmowanie ujednoliconych, standardowych działań archiwalnych związanych z opracowywaniem i ewidencjonowaniem.

Sposób opracowywania i ewidencjonowania archiwaliów w muzeach uzależniony jest bowiem od miejsca ich przechowywania. Z reguły tylko w archiwach zakładowych są one opracowywane i ewidencjonowane według standardów archiwalnych. W innych komórkach muzeum archiwalia są opracowane i ewidencjonowane według standardów muzealnych lub bibliotecznych. Stan ten znany jest od dawna²⁶. Od dawna istnieje pilna potrzeba zbudowania spójnego źródła informacji, ogarniającego wszystkie archiwalia przechowywane w instytucjach kultury, którego obecnie tak bardzo brakuje. To bardzo utrudnia badania naukowe, prowadzenie kwerend i innych działań związanych z udostępnianiem.

Samo udostępnianie archiwaliów w muzeach państwowych formalnie nie nastręcza większych problemów. Jego podstawowe zasady są konstruowane w oparciu o prawo archiwalne, a szczegóły określone są przez kierownictwo muzeów. Jednak w praktyce uzyskanie takiej zgody przysparza nierzadko bardzo poważnych problemów. Bardzo często zależy to od dobrej woli użyczającego. Niestety - powszechnym zjawiskiem w muzeach jest brak regulaminu udostępniania archiwaliów.

Najważniejsze problemy i najpilniejsze potrzeby związane z archiwaliami i archiwami w muzeach.

²⁴Np. w Muzeum Narodowym w Krakowie archiwalia są gromadzone w: Dziale Inwentarzy, Dziale Starej Fotografii, Dziale Ikonografii Krakowa (w tym także dotyczące Muzeum), Dziale Dokumentacji Naukowej, Archiwum Historii MNK (archiwalia z lat 1879-1975), Archiwum Zakładowym (archiwalia z lat 1976-2007). Można je także znaleźć w innych komórkach organizacyjnych.

²⁵ Np. nie są przekazywane po upływie 25 lat od daty ich wytworzenia do archiwów państwowych.

²⁶ Zob. np. A. Kulecka *Spuścizny w archiwach, bibliotekach i muzeach w Polsce*, „Archeion”, t. 100, 1999, s.70.

W świetle dotychczasowych doświadczeń za najważniejsze problemy i najpilniejsze potrzeby związane z archiwaliami i archiwami w muzeach należy uznać:

- regulacje prawne, które ujednolicią pozycję archiwaliów i archiwów w muzeach Państwowych,
- sankcje, które pozwolą lepiej egzekwować prawo archiwalne na terenie muzeów,
- włączenie archiwaliów i archiwów w muzeach państwowych w obszar powstającej archiwistyki cyfrowej,
- wypracowanie standardów gromadzenia, przechowywania, opracowywania, udostępniania i digitalizacji specyficznych materiałów archiwalnych w muzeach,
- wypracowanie wspólnych standardów opisu dla archiwaliów i muzealiów.

Wypracowanie standardów szansą dla archiwaliów i archiwów w muzeach państwowych (i innych).

Wypracowanie standardów prawnych, standardów związanych z gromadzeniem, przechowywaniem, metodyką opracowywania, opisu, ewidencjonowania, udostępniania jest szansą dla archiwów i archiwaliów w muzeach państwowych (i innych).

Wydaje się, że właściwym koordynatorem takich działań, mimo że obejmują one teren muzeów, powinny być naczelne władze państwowej służby archiwalnej.